

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

ХРИСТИНЧЕНКО Надія Петрівна - кандидат юридичних наук, доцент
керівник служби ректора МАУП

Проанализированы имеющиеся подходы к трактовке понятия «законность». Рассмотрены правовую природу принципа законности, определена сущность данного принципа и проанализирована идея презумпции целесообразности закона как теоретическую основу для формулировки и определения принципа законности.

Ключові слова: законність, принцип, державотворення, реалізація.

Постановка проблеми

Законність як один із найважливіших елементів правової основи державного і суспільного життя є складним та багатоаспектним явищем, яке має притаманні йому принципи та вимоги. Вона пов'язана із законодавством і забезпеченням його виконання та стосується діяльності фізичних та юридичних осіб, органів державної влади, забезпечення суворого виконання підконтрольними органами, організаціями, установами діючих нормативно-правових актів, боротьби з корупцією, а також порушеннями прав і свобод громадян, організацій, трудових колективів [1, с. 124].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанню правової природи реалізації принципу законності присвятили велику кількість своїх досліджень такі вчені-науковці, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, А. С. Васильєва, С. В. Ківалов, Л. В. Коваль, В. К. Колпаков, Е. А. Кочерин,

В. П. Науменко, Н. Р. Нижник, А. С. Павлов, С. С. Терещенко, В. Д. Ткаченко, В. К. Шкарупа та ін. Але до цього часу не було зроблених жодних спроб осмислити особливості реалізації даного принципу в розрізі сучасного державотворення

Мета статті

Метою статі є теоретичний аналіз та виявлення особливостей реалізації принципу законності у сучасних умовах державотворення.

Виклад основного матеріалу

Для початку варто зазначити, що ні за радянських часів, ні сьогодні в доктрині адміністративного права та в теорії держави і права не вироблено універсальної дефініції поняття «законність». Зокрема, В. М. Парашук вважає, що поняття «законність» означає неухильне виконання законів, а також прийнятих відповідно до них правових актів [2, с. 237]. На думку А. Б. Єндіна, сучасне розуміння категорії «законність» найбільш точно відображається в такій її дефініції: режим, принцип і метод функціонування держави і суспільства, що ґрунтуються на реальному верховенстві (диктатурі) закону, правомірній реалізації норм права всіма учасниками правових відносин, які забезпечують гарантованість прав і свобод особистості [3, с. 157-158]. Утім, саме розуміння законності як діяльності хоч і є правильним, але теж не є повним, оскільки законність виступає як властивість діяльності у сфері права і будь-яка дія у цій

сфері має бути законною. Що стосується принципу, методу і режиму, то вони виступають як форми вираження законності. Загальним моментом для них є фіксація відповідності правової діяльності та її результатів, а також пов'язаних із ними соціально-правових процесів положеннями юридичних приписів. Тобто, на думку вченого, саме відповідність повинна бути чільною властивістю законності, її сутністю.

О. В. Кудряшов відзначає, що законність належить до загальноправових принципів права та одночасно є категорією суцього і належного. Законність, що розуміється як принцип і метод, залишає її в рамках суцього. Гарантії законності переводять її зі сфери суцього в категорію належного, зосереджуючись на своєрідному політико-правовому режимі. Отже, саме гарантії законності наповнюють юридичні форми соціальним змістом, створюючи цим умови для безперешкодної реалізації прав та обов'язків всіма суб'єктами права [4, с. 173].

В. М. Соловійов зазначає, що законність – це наявність науково обґрунтованих правових норм, які відповідають Конституції та законам України, вимогам формальної логіки і законодавчої техніки, враховують реалії сьогодення та спрямовані на майбутнє, а, по-друге, – послідовне й неухильне виконання цих норм усіма державними органами, посадовими особами, громадянами та об'єднаннями [5, с. 66].

Найбільш повно розкривають природу законності Г. Серєда та О. Ю. Шевчук. Першим ученим це поняття розглядається з позицій парадигми розрізнення права та закону. Зміст законності Г. Серєда конкретизує такими ознаками:

- дотримання не вказівок нормативних актів, а правових норм, тобто права загалом і правових звичаїв зокрема;
- законність характеризує не тільки поведінку осіб, а й відповідність законів праву;
- законність як правовий режим (*de lege lata*) певною мірою відображається в суспільній правосвідомості, стає принципом права (*de lege ferenda*), тобто має власні об'єктивну та суб'єктивну сторони [6, с. 11].

С.С. Алексєєв запропонував розглядати як принципи законності «основоположні за-

сади, керівні ідеї, що ... визначають її риси як своєрідного режиму суспільно-політичного життя», а як вимоги законності – «складові частини її змісту, ті моменти, з яких вона складається» [7, с. 322].

Заслугує уваги позиція А.Б. Лисюткіна. Він, зокрема, відзначає, що принципи законності, навіть у тих випадках, коли вони одержують нормативне закріплення, «надають соціальним суб'єктам більш широкий вибір шляхів можливої діяльності (поведінки), оскільки не містять чітких розпоряджень слідувати цілком визначеній, конкретній вимозі. Іншими словами, принципи не передбачають заздалегідь ніяких дій, а створюють можливість учасникам суспільних відносин робити визначені дії (вчинки) стосовно ідеї, закладеної в них». Вимога ж «часто містить вказівки на конкретні дії, визначаючи при цьому необхідність їхнього здійснення чи стримування від них» [8, с. 67].

Очевидно, у кожній із двох розглянутих позицій є раціональне зерно. У першому випадку такою є ідея розмежування понять, що характеризують змістовний аспект законності, за їхнім обсягом, у другому – за ступенем деталізації можливих варіантів діяльності (поведінки). Але ні той, ні інший підхід не враховують різнонаправленості принципів і вимог законності. При такому підході як принципи законності слід розглядати цілісну систему керівних ідей, які визначають найістотніші риси цього явища, що належать до усіх видів діяльності суб'єктів права. Вимоги законності, на відміну від її принципів, представляють узагальнений зміст визначеної групи правових норм, характеризують спрямованість законності і належать до окремих видів діяльності визначених суб'єктів (наприклад, до правотворчості, правозастосування і т.д.). При цьому принцип може бути представлений як сукупність визначених вимог, а кожна з них, – як сукупність визначених правових розпоряджень. Такий підхід дозволяє визначити чіткий перелік принципів і вимог законності, здійснити нормативне закріплення останніх та їх конкретизацію, що створює додаткові можливості для зміцнення законності і правопорядку у сфері застосування права.

Цікавий варіант класифікації принципів законності запропонував В.С. Афанасьєв.

Уникаючи зайвого поділу, він формулює принципи в найбільш узагальненому вигляді, виділяючи:

- верховенство закону;
- єдність законності;
- доцільність законності;
- реальність законності [9, с. 14].

Однак подібна точка зору потребує деякої деталізації. Насамперед, ті зміни, що відбулися в правовій системі України у зв'язку з прийняттям Конституції України, дозволяють говорити про те, що як найважливіші принципи законності повинні розглядатися положення про верховенство Конституції, загальновизнані принципи і норми міжнародного права, положення ратифікованих міжнародних договорів України, закону. Зміст такого принципу не обмежується фактом визнання верховенства Конституції, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, закону в системі нормативних актів. При подібному розумінні цього принципу він є скоріше властивістю самого права, ніж законності, оскільки виражає лише співвідпорядкованість правових норм залежно від джерела права. Невипадково багато науковців у зв'язку з таким вузьким розумінням цього положення взагалі не розглядають його як самостійний принцип законності, а бачать у ньому лише один із юридичних засобів забезпечення єдності законності.

Сутність принципу єдності законності зводиться до прийняття та застосування правових норм на певній території певними суб'єктами в одному напрямі – чіткого врегулювання суспільних відносин актами, що не суперечать один одному. Незалежно від різноманітності змісту різних нормативно-правових актів принцип законності повинен характеризуватися єдиним, уніфікованим змістом для всієї країни.

Питання єдності законності досить актуальне. Закон втрачає юридичну силу, якщо він виданий з порушенням компетенції відповідних органів. При колізіях місцевих і центральних нормативно-правових актів необхідно враховувати їх юридичну силу, розрізняти систему заходів і державно-правових механізмів для захисту єдності правової системи, захисту конституційних прав і законних інтересів [10, с. 260].

У законності концентровано виражена властивість права щодо протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, а також закріплення тих форм власності, які відповідають досягнутому рівню розвитку виробничих сил суспільства [11, с. 156]. Законність спирається на певний механізм регулювання, що є властивим правовим відносинам, забезпечується можливістю застосування механізму державного примусу. Однак, слід враховувати, що останній здійснюється суб'єктами, які також наділені відповідними обов'язками. Проте, законність не може спиратися тільки на примус (фізичного чи психологічного спрямування), її витoki – інтереси і потреби людей, а конкретніше – права суб'єктів правовідносин, використання яких завжди залежить від виконання іншими учасниками цих відносин юридичних обов'язків. Законність слід розглядати як специфічне суспільне явище, що визначає пріоритет закону у відносинах між владою і особою.

Перетворення справедливості на законність і її втілення – є головним завданням, до вирішення якого має прагнути будь-яка влада [12, с. 3].

В інших випадках все виразнішим ставатиме невдоволення суспільства феноменом держави в усіх проявах її функціональної здатності. Щодо нашого суспільства йдеться не про політичну заангажованість, «кольори» і «фарби» від політики. Сьогодні це питання не є вже таким гострим у суспільній свідомості. Звернемо увагу на несприйняття держави, багатьох її інститутів, недовіру до її реформаторських позицій та стартів.

Правовий механізм, обумовлений соціальними факторами і пов'язаний з державою, має юридичну специфіку досить важливу для правової науки і практики зміцнення правопорядку і законності. Зв'язок між правозаконністю і суб'єктом полягає в тому, що законність як режим діяльності створює юридичні умови забезпечення суб'єктивних прав, а останнє є передумовою існування законності як специфічного суспільного явища. Інколи навіть звучить думка, що примус з боку держави є гарантією законності.

У дійсності державний примус гарантує законність лише частково. Така форма реалі-

зації забезпечення законів з остраху можливого покарання має тимчасовий, а тому недостатньо ефективний характер (наприклад, «око за око», «зуб за зуб») [14, с. 51, 52]. Крім того, як профілактичний засіб необхідно цей острах постійно підтримувати, що, безумовно, призведе до більш жорстокого законодавства, фіктивної звітності, проведення різного роду кампаній (боротьба з пияцтвом і самогоноварінням, організованою злочинністю, корупцією тощо), а, отже, посиленню елементів тоталітаризму в державному механізмі. Крім того, закон буде дотримуватися не завдяки з поваги до нього, що, безумовно, містить перспективи можливого порушення, а, отже, не сприятиме сприйняттю демократичних засад права взагалі.

Проте, ліквідація (або непродумана реорганізація) державного механізму, примусу, категорично призводить до криміналізації суспільства, правового нігілізму, соціальної деградації.

У правовій державі законність (правозаконність) є гарантією правомірності застосованого примусу.

Законність є найбільш адекватною формою закріплення правопорядку. Якщо закон означає офіційне визнання масштабу свободи, то законність є вимога дотримуватися такого масштабу, а режим законності – стан суспільних відносин, при якому цей рівний та відносно справедливий масштаб свободи може бути реально використаний суб'єктами права.

Це явище в повному обсязі може існувати тільки при демократичних політичних режимах, які здатні забезпечити прийняті закони, адекватні сутності права [13, с. 26-32]. Дотримання законів, які санкціонують сваволю, не в змозі забезпечити режим законності, навпаки, воно розхитує законність та існуючий правопорядок. При протиправовому режимі не може бути правомірних дій. Це пояснюється двома взаємозалежними обставинами. По-перше, тим, що акти влади, які санкціонують сваволю, не мають юридичних норм, які віддзеркалюють об'єктивну необхідність (фактор об'єктивної якості). По-друге, тому що такі акти виключають широке використання суб'єктивних прав, які тягли б за собою вимоги значної кількості суб'єктів су-

спільства виконувати юридичні обов'язки, акти сваволі практично повністю відчужують законність від інтересів більшості населення (фактор суб'єктивного порядку).

В основу принципу доцільності законності покладено ідею презумпції доцільності закону. Такий підхід дозволяє виділити два істотні моменти, пов'язані із розумінням цього принципу законності і його практичним переломом у сфері застосування права.

Перший момент має тільки внутрішнє значення, стосується діяльності самого суб'єкта правозастосування. Порядок розгляду і дозволу юридичних справ досить докладно регламентується положеннями чинного законодавства за допомогою процедурних і процесуальних норм. Багато з цих норм виникли як результат узагальнення правозастосовної практики, а тому можуть розглядатися як науково обґрунтовані і доцільні рекомендації, покликані сприяти підвищенню ефективності застосування права. Проходження положенням цих правових розпоряджень значно спрощує діяльність суб'єкта правозастосування з вирішення проблемної ситуації, що поставлена перед ним, робить цю діяльність доцільною. Так, у главі 3 «Провадження у справі до судового розгляду» ЦПК України передбачено процесуальні дії судді та сторін у справі з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи. Здійснення цих підготовчих дій значно полегшує наступну діяльність судді, бо до моменту судового розгляду він уже має уявлення про обставини, що мають значення для правильного вирішення справи; про характер правовідносин сторін і закону, яким варто керуватися; склад осіб, що беруть участь у справі; про докази, що кожна сторона повинна представити при обґрунтуванні своїх тверджень. Усе це, врешті-решт, сприяє своєчасному і правильному розгляду і вирішенню справи вже в першому судовому засіданні.

Другий момент, пов'язаний з розумінням аналізованого принципу, в основі якого лежить ідея доцільності закону, має загально-соціальне значення. Розгляд і дозвіл юридичних справ у суворій відповідності з законом вносить елементи організованості,

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано наявні підходи щодо трактування поняття «законність». Розглянуто правову природу принципу законності, визначено сутність даного принципу та проаналізовано ідею презумпції доцільності закону як теоретичну основу щодо формулювання та визначення принципу законності.

SUMMARY

It has been analyzed the existing approaches to the interpretation of the concept of "legitimacy." Considered the legal nature of the principle of legality, the essence of this principle and the idea of presumption of analyzes appropriate law as the theoretical basis for the formulation and definition of the principle of legality.

упорядкованості, відомого спокою, згоди і творчого начала в суспільну практику. Практична реалізація законів може розглядатися як «спосіб правового дозволу різних соціальних суперечностей і конфліктів інтересів» [14, с. 222-223].

Складність реалізації даного принципу полягає в тому, що найчастіше про доцільність судить окремих правозастосовець, виконавець закону, розуміння якого про доцільність закону може змінюватися в кожному окремому випадку необхідності його застосування або суперечити загальнодержавній доцільності. Тому завданням держави є:

- забезпечити стійку законність і правопорядок, які необхідні кожному члену суспільства;
- переконати громадян і посадових осіб, що відступ від законів недоцільний, оскільки підриває законність [15, с. 7].

Висновки

Поняття «законність» з'явилося багато століть тому, проте юридична наповненість змісту цього терміну в різних державах, у різних режимах і різних періодах часу різнилися. Єдиної та загально визнаної дефініції поняття «законності» в сучасній науці адміністративного права досі не вироблено. Завдяки своїм принципам законність виступає як найбільш ефективний, справедливий режим суспільно-політичного життя, а будь-яке ухилення від цих принципів, недооцінювання їх ролі призводять до порушення законності, пониження її соціальної цінності, ефективності правового регулювання в цілому.

Література:

1. Теория государства и права : курс лекций / [под. ред. М. Н. Марченко]. – М. : Зерцало, ТЕНС, 1996. – 476 с.
2. Адміністративне право України : [підруч.] /

В. М. Гаращук, Ю. П. Битяк, О. В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

3. Ендин А. Б. Законность в деятельности уголовно-исполнительной системы Российского государства: общеправовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А. Б. Ендин. – Владимир, 2005. – 172 с.

4. Кудряшов О. В. Социально-экономические и юридические гарантии обеспечения законности в правоприменительной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / О. В. Кудряшов. – М., 2008. – 191 с.

5. Соловійов В. М. Президентський контроль як спосіб забезпечення законності в державному управлінні України / В. М. Соловійов // Інформаційно-аналітичний, науково-методичний бюлетень Адміністрації Президента України. – 2004. – № 4. – С. 64-68.

6. Середа Г. Законність оперативно-розшукової діяльності як мета та завдання прокурорського нагляду / Г Середа // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 4. – С. 11-17.

7. Алексеев С.С. Проблемы теории государства и права. – М., 1979.

8. Лысюткин А.Б. Принципы законности и их реализация в условиях формирования правового государства: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1992.

9. Афанасьев В.С. Обеспечение законности: вопросы теории и практики: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. – М., 1993. – 38 с.

10. Общая теория права : учебник для юридических вузов / [под ред. Пиголкина А. С.]. – М. : Изд-во МГТУ им. Баумана, 1996. – 348 с.

11. Явич Л. С. Сущность права / Л. С. Явич. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. — 207 с.

12. Папієв М. Громадянське суспільство: міф, реальність чи шанс? / М. Папієв // Дзеркало тижня. — № 41 (670). — 3 листопада. — 2007. — С. 3.

13. Малейн Н. С. О законности в условиях переходного периода / Н. С. Малейн // Теория права: новые идеи. — М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. — Вып. 4. — С. 26-32.

14. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. – М., 1976. – 214 с.

15. Адміністративне право України : підручник для юридичних вузів і факультетів / [Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гаращук та інші]. – Харків : Право, 2001. – 528 с.